

Fra Verninge sogns kirkeregnskaber i 1840'erne

Af *Anne Riising*

De fleste landsbykirker i landet blev efter reformationen gradvis købt af privatpersoner, men det indebar ikke nogen uindskrænket ejendomsret, så at de nye ejere kunne skalte og valte med kirken, eventuelt ligefrem rive den ned. De modtog kirkens indtægter, hovedsagelig kirketienden, der udgjorde $\frac{1}{3}$ af den samlede tiende, og af disse indtægter skulle de vedligeholde kirkens bygning, inventar og kirkegård. Hvor en kirke var ejet af et gods, og godsarkivet er bevaret, kan man som regel finde noget materiale om kirkerne og med lidt held også regnskaber, men hvis en kirke ofte skiftede ejer, er i de fleste tilfælde alt materialet gået tabt.

Verninge kirke har haft en lang række forskellige ejere, som John M. Møller udførligt har gjort rede for i *Historiske Oplysninger om Verninge Sogn* (1916). I 1801 blev kirken solgt til to personer, og i de følgende år blev dele af den afhændet til flere andre, og andelene blev igen delt ved arv, så der efterhånden var et helt konsortium eller et interessentselskab, som man dengang kaldte det, hvor de enkelte ejere ifølge regnskabet 1844 havde henholdsvis $\frac{1}{4}$, $\frac{2}{110}$, $\frac{2}{110}$, $\frac{2}{110}$, $\frac{1}{10}$, $\frac{1}{10}$, $\frac{1}{15}$, $\frac{3}{44}$ og $\frac{1}{30}$ af kirketienden.

Det offentlige havde absolut ingen interesse i, hvordan kirkeejerne forvaltede kirkens midler; der var ingen offentlig revision af regnskaberne, men samtidig ville staten omhyggeligt sikre sig, at kirkens indtægter ikke blev forringet, og at bygninger, inventar og kirkegård blev sømmeligt vedligeholdt. En godsejer, som disponerede over en kirke, kunne selv afgøre, om han ville indsætte en kirkeværge eller lade f.eks. godsinspektøren varetage dette hverv. Men hvis der var mangler ved vedligeholdelsen af en kirke, som et interessentselskab ejede, ville det være såre upraktisk at skulle henvende sig til et større antal personer, så ved sådanne kirker skulle der ifølge forordning af 13/11 1829 udpeges en kirkeværge; han skulle godkendes af provsten og amtmanden, og han var personlig ansvarlig for forvaltningen af kirkens midler, for vedligeholdelsen osv. Provsten og amtmanden førte tilsyn med disse kirker, med stiftsøvrigheden som øverste instans, og det årlige kirkesyn blev foretaget af provsten med to synsmænd. Synsforretningen skulle indføres både i kirkens egen protokol og i provstiets synsprotokol og begge steder underskrives af provst og synsmænd.

Ved et heldigt tilfælde er der fra Vervinge sogn bevaret en række regnskaber og andre sager 1810–1914, og blandt disse sager er kirkeprotokollen for 1840'erne særlig interessant. Den åbner lidt dystert: »Da den forhenværende skolelærer N. Nielsen ved døden var afgang den 1. august 1844, som enkemand og uden børn, kom hans grådige arvinger, medens han endnu lå lig, og tog og delte alt hans efterladenskab og bortførte det omkring i landet. Kirkeejerne tænkte ikke på dette inden bagefter, og de måtte da rejse til Højme og flere steder for at spørge efter og søge kirkens papirer og regnskaber«. (Det lyder i grunden, som om det var en vældig ekspedition at drage til Højme!) Der var 6 arvinger, 2 brødre og 4 søstre, som boede i Bellinge, Fangel, Ravnebjerg og Hjallese, og det er rigtig nok, at de øjensynlig havde meget travlt, for allerede 2. august, dagen efter dødsfaldet, meddelte de Odense herreds skifteret, at de testamenterisk var indsat som arvinger og nu ville dele arven.¹ Begravelsen fandt først sted d. 8. august.

Nogle papirer lykkedes det da at fremskaffe, og den nye kirkevæрге, kirkesanger, skolelærer, dannebrogsmænd og ligsynsmand N. Chr. Holm, opregner efter denne triste indledning, at »man var dog så heldig at få en del af papirerne, hvilke blev mig overleverede, da jeg blev kirkevæрге, men regnskaberne med flere vigtige oplysninger kom aldrig til veje.« Selv førte han i de kommende år regnskaberne med største punktighed, og i kirkeprotokollen, der begynder 1844, er ikke blot indført synsforretninger, men også adskillige notater, breve m.m.

Ved det årlige syn skulle alle mangler noteres, og de skulle normalt være afhjulpne inden næste syn. Hvis det ikke blev gjort, kunne stiftsøvrigheden lægge sag an mod kirkeejerne, men det var nu ikke nødvendigt i Vervinge. I det højeste skete der det, at herredsfogeden i Odense herred i et brev 30/8 1845, der ligger mellem regnskabsbilagene, tilskrev sognefoged Peder Iversen om at pålægge kirkeejerne at afhjælpe de ved synet påtalte mangler. Men normalt stod alt godt til. 1831 noteres således i provstens synsprotokol, at Vervinge kirke ikke blot er i forsvarlig stand, men også særdeles smukt vedligeholdt, da ejerne ikke indskrænker sig til det nødvendige, men også har gjort meget til kirkens forskønnelse. 1832 ønsker synet meget beskedent, at knæfaldet må blive udstoppet til afløsning af de sivmætter, der nu ligger på det, men de følgende år er der overhovedet ikke noget at kritisere, og da man 1843 fandt utætheder i taget, var materialerne til reparationen allerede fremskaffet.

Også senere blev påpegede mangler straks afhjulpet, men desværre fremgår det ikke altid af syns- eller kirkeprotokollen, hvad man gjorde. Der står blot næste år, at manglerne er afhjulpet. F.eks. erklærede synet 1847, at alterkalken var i stykker, og bægeret burde forgyldes op. I nogle tilfælde giver regnskaberne dog nærmere oplysninger. 1848 blev to sortmalede alterstager af træ forkastet af synet, – de var ikke fine nok og 1849

findes i regnskabet en regning fra gørtler Lorentzen på 8 rbdlr. for alterlysestager, utvivlsomt af messing. 1850 blev der anket over, at dåbsfadet var mindre end hullet i døbefonten. Fadet stod derfor på en kampesten, men resten af hulrummet var opfyldt af vand, der efterhånden ville rådne. Man måtte derfor enten anskaffe et større fad eller på anden måde indrette det, så vandet ikke kunne løbe ned. Året efter var manglen afhjulpet, men hvordan? Regnskabet for 1851 nævner kun, at der er betalt 5 mk og 10 sk. for døbefonten at istandgøre.

I regnskabet for 1844 var der diverse mangler, bl.a. fordi den afdøde kirkeværge havde opkrævet kvægtienden, men ikke udbetalt den til kirkeejerne, der derfor måtte bære dette tab. Men en sådan uorden forekom ikke i Holms tid. Udgifterne var først og fremmest vedligeholdelse, og på det punkt kunne beløbets størrelse selvfølgelig variere meget fra år til år. Faste udgifter var brød og vin til altergang, lysepenge til skolen (dvs penge, der skulle spares ved at bruge færre lys), betaling til provst og synsmænd og provstens befordring. Så var der kirkeværgens løn, og her undlod Holm ikke i sin indledning i protokollen at bemærke: »Kirkeværgen havde fået 20 rbdlr. årligt for alt sit arbejde, beregninger og tilsyn, men fornævnte kirkeejere forment, at det var for meget og trak mig 2 rbdlr af, så mit honorarium årlig er 18 rbdlr.« Der kunne også forekomme særlige småudgifter som fortæring på Verninge kro ved kirkejerens møder dér, og lys i lysekronen ved pastor Schiødts jubellærerfest, dvs da han havde været præst i 50 år.

Hvor der er bilag bevaret, kan man undertiden få flere detaljer at vide. Øjensynlig var der tilfælde, hvor Holm ikke kunne få en regning eller et skriftligt tilbud, men det klares elegant i bilag nr. 9–11 for 1849: » At smeden i Hjelmerup beregnede sig ialt 12 rd. hørte og så de tilstedeværende kirkeejere på i Verninge kro, i lige måde fjellene til trappen, som sidder til alle og enhvers eftersyn. I lige måde den rbd., Niels Hjulmand samme gang fik i kroen tillige med smeden. Hvad smeden gav for det gamle jern er ført til indtægt.« I regnskabsbogen anføres ved udgift nr. 28 for 1849 lakonisk: »Maler Niels Hansen for de 4 evangelister 2 rbdlr. 3 mk. » Det bilag, som hører til denne post, kan også give lidt indsigt i, hvor godt håndværkerne mestrede skrivekunsten: »Reinig over Maelerarbejde som jeg harver Maelet og forgylet Paa dig 4 tavler til Prædikestoelen i summa bliver 2 rbd. 3 mk. er mig betalt vorfor jeg her qvitere. Niels Hansen Maeler ved Skovsboe«. På denne seddel er med Holms håndskrift tilføjet: »At Niels Boghvedekrog tjærede Gavlen paa Kirken er alle vitterlig«. Fremmedord kunne også være vanskelige at omgås; i 1846 lyder et bilag således: »Gode Hr. Holm. Erindrer vel at den Qvitering paa de Ruder jeg satte i Kirken, som De fik i Mandags, ikke er betalt. Mads Hansen.«

Den vigtigste indtægtskilde var korntienden, men dertil kom gåse- og

kvægtiende, landgilde for jord, der var fæstet bort, renter af statsfondsobligationer, eventuelt af lidt salg af træ, når bevoksningen ved kirke og kirkegård alligevel skulle tyndes ud eller fældes. Der indkom også betaling for klokkeringning ved begravelser, og foruden direkte indtægter havde kirken tillige krav på de såkaldte gangdage, som var fordelt på sogneboerne, der efter et omhyggeligt skema skulle køre materialer til arbejder på kirken og i et vist omfang også selv arbejde med. Det skulle de også ved ekstraordinære opgaver. Da Christian VIII var død, skulle der fra 26.januar 1848 til og med 26.februar ringes med kirkeklokken hver dag kl. 10–12 formiddag og 4–6 eftermiddag. Det skulle sogneboerne gøre, og normalt sendte gårdmænd blot en karl. Men for at kirkeklokken ikke skulle »mishandles af kåde lapsede tjenestekarle«, ville kirkeejerne ansætte 2 ringere mod, at hver gårdmand og bolsmand betalte 8 skilling til ringernes løn. Det var alle villige til undtagen gårdmand Peder Mortensen og gårdmand Anders Nielsen, begge i Langsted – hvilket kirkeværgen i sit notat derom fandt så meget mere besynderligt, som det her var den forhenværende og den nuværende sogneforstander! Men øjensynlig skulle der være enstemmighed i en sådan sag, så resultatet blev, at alle ringede efter tur. Det kostede nogle nye reb, og det gjorde det også, da dronningen døde: Der noteres lakonisk i regnskabet 1852: Ringereb over dronningen 1 rbd. 12 sk.

Klokken synes i det hele taget at have kostet en hel del. I bilagene for 1849 ligger der en seddel, der fortæller, at »Da klokken var så tung at ringe med, måtte jeg give Niels Hjulmand 1 mk. for at hjælpe til dermed, som de tilstedeværende kirkeejere i kroen hørte på og så og samtykkede denne udgift. Holm.« Samme år et udateret bilag: »At der blev ødelagt mange ringereb til den balstyrige klokke er alle bekendt. Holm.« Den balstyrige klokke var imidlertid revnet ved synet 1853 og blev 1854 omstøbt hos Allerups metalstøberi i Odense.

Menigheden havde ingen direkte rettigheder til at forlange noget, men kunne ved synet eller ved andre lejligheder fremsætte klager og ønsker. Således refereres i kirkeprotokollen en skrivelse 10/6 1846 fra herredsfogeden i Odense herred, etatsråd Knudsen²: Sognefolket har udtalt ønske om, at prædikestolen i kirken måtte blive flyttet over til kvindesiden ved pillen ved kapellet. Til dette erklærede sognepræst H.M.Schjødt, at det ikke var nødvendigt, for lyset faldt bedst dér, hvor prædikestolen stod. Han havde lejlighedsvis spurgt kirkegængere, om de kunne høre, og det havde de sagt ja til. Men skulle prædikestolen flyttes til kvindesiden, måtte loftet over våbenhuset aflukkes ind mod kirken, dels for at det ikke skulle blive for koldt ovre på den side, dels for at præstens stemme ikke skulle blive helt væk. Der burde så anbringes et vindue i den nye skillevæg, så der kunne komme lys ind i kirken over våbenhuset.

Kirkesynet fandt også en sådan flytning uheldig, for derved ville

præsten komme til at stå lige over for indgangen til døren, så der blev træk, hver gang den blev åbnet. Der ville heller ikke være tilstrækkeligt lys – eller lysning, som man kaldte det dengang – på prædikestolen. Endelig ville præsten komme til at vende ryggen til enten den del af menigheden, der sad højere oppe i kirken, eller dem, der sad i kapellet. Synsretten fandt det derfor mere passende, at loftet over våbenhuset, der blev brugt som materialkammer, blev lukket af ved et skillerum, da dette afsides tomme rum formodentlig slugte megen lyd, hvorved måske resonansen i kirken blev stærkere.

Kirkejeerne svarede 2. juli, at de da altid havde vedligeholdt kirken godt og oven i købet for ikke længe siden prydet den med nye vinduer og stole, og de var rigtignok villige til stadig at forskønne den, når det var nødvendigt. De fandt det imidlertid overflødigt at flytte prædikestolen, men var indforståede med at bekoste tillukningen af den åbne bue ind mod våbenhuset. Et vindue dér ville dog efter deres mening skæmme bygningen, og de ville foretrække eventuelt at sætte et helt nyt vindue i den nordre side af kirken. Desuden mente de, at »måske påstand om prædikestolens flytning også rent vil bortfalde, når vi om kort tid får den nye prædikant, der efter rygten skal være en sjælden begavet taler.«

Det fremgår ikke, hvorfor den første henvendelse er sket til herredsfogeden, og brevet er heller ikke noteret i Odense herredsfogeds journal, så muligvis er det blot ekspederet videre, fordi det var indsendt til en forkert instans. Det er heller ikke umiddelbart indlysende, hvorfor bedre talegaver skulle løse problemet, men sammenhængen fremgår af en ny anmodning fra næsten alle sognets husmænd og bolsmænd i 1848, denne gang indsendt til provsten³. Her siges det nemlig: »Formedelst den tiltagende lyst til at gå i Herrens tempel for dér at høre hans hellige og saliggørende ord, som vi alle føler og finder er blevet meget forbedret ved den nye velærværdige pastor Steenbuch, som i forståelige gaver meget overgår den gamle højærværdige præst konsistorialråd Schjøtt, som ved alderens tiltagelse havde tabt sine tænder, og derfor faldt han langt mere uforståelig.« Men da prædikestolen sidder meget højt, kunne det knibe at høre nede i kirken, navnlig for dem, der sad langt nede eller inde under buer, hvor man ikke kunne se præsten. Stolestadefordelingen skulle alligevel ændres, omtokkes, fordi kirkestolene var fordelt efter hartkornet, og dette var blevet ændret ved den nye matrikel 1844. Hvis der skulle flyttes om på stolestaderne, ville det være mest praktisk at vente med det, til prædikestolen eventuelt var blevet flyttet. Man måtte da også tage i betragtning, at man måske snart fik en ny præst » med mindre forståelige talegaver«.

Menigheden var altså meget vel klar over, at pastor Steenbuch kun var kapellan på eget an- og tilsvær, dvs personel kapellan og altså ikke i fast stilling. Underskriverne understreger, at »det er ikke af misundelse til

kirkeejerne for deres indtægter«, og de vedgår, at de, som husmænd og bolsmænd, ikke gennem deres tiende betaler så særlig meget til kirken, men samtidig forsikrer de, at det virkelig forholder sig, som de har anført, og det var jo dem, der p.g.a. deres ringe hartkorn sad nederst i kirken.

Provsten udbad sig erklæring fra kirkeejerne, sogneforstanderskabet og fra pastor Steenbuch, men øjensynlig ikke fra sognepræst Schjødt. Grunden til det var utvivlsomt sognepræstens tiltagende svagelighed. Allerede 1843 skrev biskoppen til Odense herreds provst, at han havde hørt, at Schjødt sjældent selv prædikede, men lod degnen læse i kordøren, hvilket denne imidlertid gjorde meget godt og til opbyggelse. Ligeledes sagde man, at Schjødt egentlig kun mødte i kirken, når der var kirkelige handlinger at varetage, og at han rystede så stærkt på hånden, at han spildte vin og brød ved altergangen. Provsten svarede, at Schjødt virkelig var meget svagelig, men at han ikke misbrugte tilladelsen til at lade degnen læse. Han rystede også meget, men dog ikke så meget, at det definitivt hindrede ham i at uddele sakramenterne. Provsten havde foreslået ham at tage en kapellan, men det ville han ikke. Derimod tænkte han på snart at gå af.⁴

Ved visitatsen 1844 noterede biskoppen, at Schjødt var en gammel svagelig mand, men dog førte kirkebøgerne ordentligt og »præsterer mere heri end ved det levende ords forkyndelse«. Hans stemme var forståelig nok – (han havde måske nogle tænder endnu på det tidspunkt?) – og der var orden i kirken, men Schjødt måtte gå udenfor flere gange. Alt i alt var det dog efter biskoppens mening ikke så galt, at den gamle præst kunne pålægges at tage en kapellan, hvad han heller ikke havde råd til.⁵ Han må dog have skiftet mening, da Erik C. W. Steenbuch vitterligt blev kapellan 1846 og øjensynlig varetog alle embedsforretninger. Sogneboerne ville nok heller ikke have udtalt sig helt så frimodigt, hvis de vidste, at Schjødt ville se skrivelsen.

Af visitatsprotokollen fremgår iøvrigt, at det var Holm, der faktisk tog sig af hele sognets skolevæsen, og biskoppen havde i det hele taget en høj mening om kirkesangeren, der også havde oprettet et sognebibliotek. Kun var det beklageligt, at han brægede lidt, når han sang.

Kirkeejerne meddelte 5/3, at de fremdeles var villige til at pryde kirken, men hvis kirkestolene skulle udvides, så alle kunne vende ansigtet mod præsten, ville det nye smukke og solide stoleværk ned til tværgangen blive helt spoleret. De ville »dog ikke have noget imod bekostningen ved denne forandring, når høje øvrighed måtte anse det nødvendigt til oplysning, gudsfrygt og kirkegangens fremme«. Men flyttede man prædikestolen længere ned på samme side, blev der for mørkt, og at flytte den til kvindesiden forekom »stødende og usædvanligt«. De anførte også, at 4 af dem »satte sig nederst i kirken i dag og kunde dog godt høre og forstå præsten, som er en velbegavet taler, hvorfor vi ikke skønner nogen vægtig

grund på tiden til sådan forandring«. Men kirkeejerne ville overlade sagen til øvrighedens bestemmelse, med andre ord, pakket ind i pæne vendinger: De ville ikke gøre noget, med mindre de fik direkte ordre til det.

Sogneforstanderskabet erklærede 2/12 – hvorfor så sent kan ikke ses – at de ved selvsyn havde prøvet, om man kunne høre i kirken. Med anspændt opmærksomhed kunne man også nede i kirken høre præsten, men når der var fuldt i kirken, måtte nogle klemmes ind bag buerne, og dér kunne man ikke høre. Sogneforstanderskabet ville derfor anbefale flytningen, men kunne ikke udtale sig om, hvor prædikestolen så skulle stå. Iøvrigt betonedede skrivelsen, at blandt underskriverne af ansøgningen var jo Hans Hansen og gårdmand Chr. Madsen, der selv var kirkeejere og ved at skrive under allerede havde givet deres mening tilkende. Der har altså ikke været enighed blandt kirkeejerne om dette spørgsmål, men kun et mindretal gik ind for flytningen. Alligevel havde alle kirkeejerne, inklusive de to ovennævnte underskrevet skrivelsen af 5. marts.

Pastor Steenbuch erklærede 19/12, at når han ikke havde svaret for længe siden, skyldtes det, at sogneforstanderskabet jo ikke havde reageret, og at han egentlig troede, at sagen ville dø hen af sig selv. Men nu var der igen røre om den. Han var enig med sogneforstanderskabet i, at det faktisk var svært at høre, men understregede, at det også var svært at finde et egnet sted til prædikestolen. Han foreslog derfor, at den skulle forblive på samme side, men eventuelt sænkes lidt og flyttes længere ud fra muren, da den var for nær ved hvælvingen. »Derved tror jeg både, at flere ville kunne høre, og kirken ville – så tror jeg – blive mindre trættende at prædike i.«

Det fremgår af provstens journal, at han d. 11. januar 1849 havde et møde i kirken med kirkeejerne og traf en aftale om, at man skulle anskaffe en transportabel prædikestol og flytte rundt med den. Det blev også gjort, for i regnskabsbilagene for 1849 ligger følgende seddel: »For en prædikestol, som er til at flytte omkring i kirken for nogen tid, på de vilkår at jeg igen modtager træet, er mig af kirkeværge Holm betalt 2 rbdlr. P. Balslev.«

Kirkeejerne bedyrede d. 20. november 1849 atter deres gode vilje, men mente ikke, at flytningen var nødvendig, så længe man havde en præst med en høj klar stemme. I hvert fald ville man forlange en øvrighedsresolution både om, at prædikestolen skulle flyttes, og om hvor den skulle placeres. Denne erklæring, som desværre slet ikke omtaler den transportable prædikestol, er indført i kirkeprotokollen, men findes ikke i provstiets sager. Derimod ligger der blandt regnskabsbilagene en seddel, dateret 20/11 1849 fra en af kirkeejerne, A.J. Fentz, der var forvalter på Frederikslund og tillige fæstede Fogedgården i Nårup. Her siges, at »det i skrivelsen anlangende prædikestolens flytning af mig med blyant over-

stregede bør formentlig overstreges med blæk, da vi ellers ansøger en resolution, som griber ind i en vidtskuende fremtid, som måske kunne have til følge vi slet ingen resolution fik.« Det kan beklageligvis ikke konstateres, hvad det var, der skulle streges over, og der er hverken i provstiets eller stiftsøvrighedens arkiv noget om, at der faktisk er afgivet en resolution. Sagen må af en eller anden grund være fuset ud. Men det er muligt, at prædikestolen er blevet sænket, da regnskabet 1850 nævner en rude ved prædikestolen, måske et vindue til at give lys ved den nye placering. Samme år var man omsider færdige med at omtokke kirkestolene, og kirken havde da også været gennem en større istandsættelse. Prædikestolen havde fået ny maling og sin forgyldning pudset op, men forblev altså på mandssiden, hvor den stadig står.

Noter:

1. *Odense herredsfogeds arkiv*. Skifteprotokol 1841–46 f. 375v.
2. Sagerne om synsforretninger, især prædikestolen se *Verninge præstearkiv*: Regnskaber 1810–1914 (1 pk). I denne pakke kirkeprotokollen 1844–74, regnskaber og bilag. Se kirkeprot. s. 1, 17ff, 63, 65, 70, 89, 90. – *Odense herreds provstearkiv*: Synsprotokol 1831–61 s. 63, 67f, 73, 86.
3. *Odense herreds provstearkiv*. Journal 1845–76, 20/1 1848. Korrespondance 1841–91 pk. nr. 6, læg: Verninge (m. originalbrevene).
4. *Fyns bispearkiv*. Journal 1843–44, 1843 17/2. Kopibog 1841–43 s. 879f. 1843 17/2. Odense herreds breve 1837–52. Brev 1843 21/2.
5. *Fyns bispearkiv*. Visitatsprotokol f. Odense hrd. 1837–96 s. 28ff.